

VPRAŠALI STE

KAKŠNA JE RAZLIKA MED TIPOM BREZPOMEMBEN IN NEPOMEMBEN?

Čeprav sem se doma za razlago teh dvojic še kar dobro pripravil, so me dijaki že večkrat spravili v zadrego z nadaljnjim primerjanjem pridevnikov z *brez-* in *ne-*. Ugotovil sem, da moja razlaga ni bila v vseh primerih dovolj prepričljiva; moram celo priznati, da sem bil marsikdaj nejasen, da nisem mogel ujeti in urediti vseh bistvenih razlikovalnih odtenkov.

Od česa so pravzaprav te razlike odvisne, ali so končne in kako bi jih sistemizirali (npr. *brezoseben* : *neoseben*, *brezperspektiven* : *neperspektiven*, *brezobziren* : *neobziren*, *brezskrben* : *neskrben*, *brezplo-*
den : *neplo-*, *brezpredmeten* : *nepred-*
meten, *brezsramen* : *nesramen*, itd.)?

Ali je vprašanje širše zanimivo?

-e, -č,
Ljubljana

BREZPOMEMBEN: NEPOMEMBEN IZPELJANKE IN SESTAVLJENKE

(Tudi vprašanje podstav normiranja slovenskega knjižnega jezika)

Vaše vprašanje posega v zanimivo področje besedotvorja. Zadeva namreč par pridevnikov sestavljenk z na prvi pogled podobnim pomenom, čeprav sta pridevnika sestavljena z različnima predponama. Do zapleta prihaja zaradi tega, ker imata predponi pomensko podobno vlogo. Obe namreč pomenita zanikanje obstoja nečesa, seveda vsaka po svoje. Razložek med sestavljenkami z *brez-* in *ne-* se kaže na prvi pogled v tem, da se *brez* pretežno pritika izsamostalniškim pridevnikom, *ne-* pa zanika skoraj vse pridevnike. Po tej plati se kaže besedotvorna možnost predpone *brez-* omejena, čeprav imamo tudi nekaj pridevnikov, ki niso izpeljani iz samostalnikov, a so kljub temu sestavljeni s to predpono. Mednje spada danes tudi pridevnik *brezpomemben*, sestavljen iz predpone *brez-* in pridevnika *pomemben*; novoknjižni samostalniški pridevnik *pomemba* (prim. Pleteršnik II 138) se namreč ni obdržal v našem besedišču, njegovo vlogo je prevzela izpeljanka iz pridevnika *pomembnost*. Ker obstajata dva pridevnika s podobnim pomenom, se postavlja vprašanje, ali je med njima kak razložek in v čem je ta razložek.

Jezikovni priročniki to vprašanje različno rešujejo. Pri paru *brezpomemben* : *nepomemben* je na primer razložek med SP 62 in SSKJ I. V SP 62 beseda ni uvrščena (verjetno zato, ker je ne pozna Pleteršnik), pač pa najdemo pridevnik *nepomemben* (v Pleteršniku samo *pomemben*). SSKJ I (199) pridevnik *brezpomemben* navaja; razlaga pravi, da označuje tistega, ki je *brez pomembnosti*, *važnosti*, raba je prikazana z zvezo: *brezpomembne besede* / *brezpomem-*

ben pisatelj, vse okoli njega se mu je *zdelo brezpomembno*. Ker sta zadnja dva primera za poševno črto, naj bi bila »varianten jezikovni pojav« (§ 224 Uvoda v SSKJ I).

Samo predpono *brez-* obravnava SSKJ I manj izčrpno od SP 62 (tudi že SP 50). V SSKJ I (191) piše, da je *brez...* predpona v sestavljenkah za izražanje odsotnosti, manjkanja tega, kar je pomen osnovne besede: *brezalkoholen*, *brezatomski*, *brezbrežnost*, *brezdlak*, *brezsrajčnik*, *brezverec*, *brezsrčen*. Prva dva primera sta od drugih ločena s podpičjem, potem so štirje primeri povezani z vejicami in s poševno črto ločeni od zadnjega. Ker ločila niso pojasnjena, pogledajmo, ali nemara ne pomenijo različnih besednih tvorbi! Pravi sestavljenki s predpono *brez-* sta v resnici samo prva pridevnika *brezalkoholen*, *brezatomski*, drugi primeri so izpeljanke iz predložnih zvez (enkratne, kakor *brezdlak*, *brezsrčen* iz *brez srca* — ali izpeljanke iz izpeljank, kakor *brezbrežnost* iz *brezbrežen*, ta pa iz zveze *brez brega* najbrž v prilastkovi vlogi itd.). Pri teh primerih pa seveda *brez...* ni predpona, ampak predlog z vsemi pomenskimi lastnostmi predloga. Osamosvojitev v predpono je razumljiva šele po tej poti, to se pravi od izpeljank, in zato bi pričakovali v orientacijskem geslu *brez...* SSKJ I primerno pojasnilo.

Obravnava v SSKJ se očitno opira na orientacijsko geslo *brez-* v SP 62 (str. 145), to pa na SP 50. SP 62 razlaga *brez-* v sestavi s samostalnikom iz predložnih zvez: *brez glave* = *brezglav*; včasih imamo z

večjim ali manjšim pomenskim razločkom iz iste osnove sestavo z *brez-* in z *ne-*, kakor pač izvajamo iz samostalniške predložne zveze z *brez* ali iz povednega glagolskega izraza z nikalnico *ne*: *kdor je brez uma, je brezumen, kdor ne úme, je neúmen; kdor je brez vere, je brezverec, kdor ne veruje, je neveren; neverni Tomaž ni bil brezverec*; včasih sta dobri obe obliki v približno enakem pomenu, čeprav izvedeni iz različnih zvez: *kar je brez koristi, je brezkoristno ali nekoristno; kdor je brez čuta, je brezčuten ali nečuten, ker ne čuti*; pridevnikov ne smemo zanikavati z *brez*, temveč le s povedno ali stavčno nikalnico *ne* ('brezslíšen ipd.); ob obojnih možnostih in obojnem pomenu so se novejši čas uveljavile bolj sestave z *ne-*: *neznačájen (brezznačájen) ipd.*; *brez-* nam izraža privativni *a-*, *an-* ali *in-* v tujkah; sestave z *brez-* venomer nastajajo, vendar niso vse dobre in še manj potrebne, ker večkrat brez sestave povemo bolj po domače: *brezvodna puščava = puščava brez vode*.

Iz razlage SP 62 je razvidno, da besedotvorni termin sestavljanje pomeni pravzaprav izpeljavo. Le ob ugotovitvi težnje, da imajo zveze z *ne-* prednost, bi lahko sklepali, da tudi SP 62 pripušča možnost neposredne tvorbe s predpono *brez-* brez posredovanja poprejšnje predložne zveze, torej sestave v strokovnem pomenu te besede.

O tvorbi teh besed nam daje slovensko besedotvorje še tole informacijo (Anton Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika IV. Predlogi in predpone. 130): Sestava iz predložnih zvez je znana vsem slovanskim jezikom. — Iz slovenske ljudske govorece so znane sestavljenke: *hčérka brezbuga, brezbožen, brezbrížen, brezčíslen* (Erjavec, Torba), *brezdanji, brezdelén, ... brezglav* itd. — v današnjem knjižnem jeziku so po ljudskih napodobljene sestavljenke dokaj pogostne: *brezumen, brezverec, brezvestnež* itd.

Tvorba je omejena na predložno zvezo s samostalnikom, *brez-* se ne sestavlja s pridevnikom ali glagolom. Ne moremo reči *brezlep, brezslíšen*, ampak samo *nelep, neslíšen*. Kadar imamo dvojico, moremo z gotovostjo sklepati na različen nastanek: *brezumen je brez uma, neúmen ni umen, brezveren je brez vere, neveren ne verjame*. Od številén imamo *neštevílen*, toda vsak é iz predložne zveze lahko napravimo *brezštevílen*. Pri takih dvojnicah se zadnji čas čuti močnejše uveljavljanje sestavljenk z *ne-*. Glej tudi SP 105 (mišljen je SP 50).

Iz teh obravnav razumemo, kako to, da je v SSKJ I izpuščena obravnava izpeljav iz predložne zveze in je govor samo o sestavljanju. Terminološka pomanjkljivost je razvidna iz obravnave nastajanja teh besed: če se razlaga sprotno nastajanje slehernega pridevnika iz predložne zveze, potem nimamo opravka s sestavljenkami, marveč z izpeljankami (prim. še Toporišič, SKJ II, 93). Pot sestavljanja je nakazal Bajec ob primeru *števílen / neštevílen / brezštevílen*, vendar je tudi pri tem primeru oprl svojo razlago na predložno zvezo. Potemtakem bi bila tudi beseda *brezštevílen* izpeljanka. A vsaj del gradiva nas opozarja, da imamo opraviti s samostojnim dogajanjem v tvorbi pridevnikov, ki se jim pritikata zdaj predpona *brez-* zdaj predpona *ne-*. Toporišič (prav tam, 94) je pravilno ločil besede na izpeljanke v primerih, ko je v »drugem« delu beseda, ki sama ne nastopa (*brezdomén*), priznal pa je, da je včasih teže, na primer *neúmen = nesпамeten, neúmen = tak, ki ni umen*. »Sestavljenke so potemtakem samo tiste besede, pri katerih je podstava gotova beseda, pred to pa predpona in se pomena obeh sestavnih delov živo zavedamo.«

Šele terminološki popravek in ločitev besed na izpeljanke in sestavljenke omogoča delitev gradiva na izpeljanke, pri katerih občutimo *brez* kot predlog in kot sestavni del izpeljave, ne pa kot predpono; pri teh primerih ni mogoče zanikanje z nikalnico *ne*, — in pa na sestavljenke, pri katerih pomeni predpona *brez-* zanikanje in se pritika pridevnikom. Ti pridevniki so navadno izsamostalniški, v nekaterih redkih zvezah pa so kljub znani »racionalnosti« slovenščine očitno mogoče redke zveze zanikanja pridevnikov z *brez-*, ne sicer pridevnikov *lep* ali *dober*, zato pa nemara *brezslíšen*, ki je v SSKJ I 201 kljub obravnavam v SP 62 in v Bajčevem Besedotvorju razložen brez kvalifikatorja (sicer s sinonimom *neslíšen* — je to mogoče skrita norma?!) in ilustriran z zgledom *díhanje je bilo skoro brezslíšno*, dopolnjen pa še s prislovom *brezslíšno (brezslíšno je odšla)*.

Pri tem se seveda samo ob sebi postavi vprašanje: če imamo ob pridevnikih s predpono *ne-* še pridevnike s predpono *brez-* je najbrž spodbuda za njih nastanek v posebnem pomenskem odtenu predpone in s tem v slogovnem učinku. Ugotovitev težnje, da prevladujejo zanikani pridevniki pred pridevniki z *brez-*, navedena v orientacijskem geslu SP 62, je pravzaprav skrita prepoved oziroma odsvetovanje teh besed, skrit slogovni napotek. Za-

kaj? SP 62 odgovora ne da, lahko pa ga poskusimo postaviti s primerjavo vrednosti obeh pripon v ruščini. F. Jakopin je za rusko gradivo takole označil nasprotje (Slovnica ruskega knjižnega jezika, str. 176): »Zelo pogosta pri ruskih pridevnikih je tudi nikalna členica *ne-*. Sicer zanika lastnost, kakovost ali pripadnost, ki jo označuje osnovni pridevnik, vendar vselej ne določa njegovega nasprotnega pomena, ampak često nekoliko ublaži nasprotje med enim in drugim pomenom.« — »Medtem ko pomeni nikalna členica *ne-* golo zanikanje ali ublažitev popolnega zanikanja, je predpona *bez-* v svojem pomenu osterjša. Pomeni namreč odsotnost lastnosti ali kakovosti.« Videli bomo, da je razloček v našem gradivu podoben; če pa je tako, potem je širjenje sestavljenk z *ne-* slogovno vprašanje. Prav bi bilo, če bi ob tovrstnih obravnavah lahko vedeli, kakšne vrste je prepoved kake oblike. Navadno si pod prepovedjo predstavljamo slovniško nepravilnost in se prepovedanega ogiblremo; slogovna prepoved pa je hujši poseg v svobodo izbiranja izraznih možnosti. Omenjeno prepoved razumem najpoprej v primerjavi z odsvetovanjem iz razov pretiravanja, saj imajo ti v našem pojmovanju navadno nasprotni učinek od želenega: odbijajo, namesto da bi prepričali. Druga skrita prepoved je v svetovanju SP 62, naj ne izpeljemo pridevnikov za vsako ceno, namesto *brezvodna puščava* torej *puščava brez vode*. Tudi tukaj gre za poseganje v ustvarjanje terminologije: če namreč poimenovanje zahteva pridevnik, čemu omejevanje — in v imenu katere domačnosti?

Iz vsega se kaže odgovor na vaše vprašanje o razločku med *pomemben* / *nepomemben* : *brezpomemben* kot slogovno in pomensko vprašanje vrednosti dveh različnih sestavljenk: *nepomemben* je navadno zanikanje pridevnika *pomemben*, *brezpomemben* pa je poudarjeno zanikanje. Ali boste izbrali to ali ono sestavljenko, je seveda slogovno vprašanje. Razumljivo je, da pri tej besedi ne more biti govora o kakšni živi izpeljavi iz predložne zveze. Samostalnika *pomemba* današnja slovenščina ne pozna.

Seveda pa se ob obširnem gradivu izpeljank iz predložne zveze in sestavljenk s predpono *brez-* to vprašanje ne pokaže zmeraj tako preprosto in tudi vsi pari z *brez-* in *ne-* ob istem osnovnem pridevniku nimajo zmeraj podobnega pomena. Zato je treba za popolnejši odgovor prikazati še druga vprašanja, ki se kažejo ob tem gradivu.

Razloček med pridevniki, izpeljanimi iz predložne zveze z *brez* in samostalnika oziroma sestavljenimi s predponama *brez-* in *ne-*, je navadno pojasnjevan z različnimi motivacijami besedne tvorbe. Če te motivacije prikažemo bolj urejeno in povezano, se nam razkrije tudi pot k določanju pomena izpeljank oziroma sestavljenk.

Izpeljevanje pridevnika iz predložne zveze *brez* in samostalnika je v primerih, kadar naj z novim pridevnikom označimo lastnost, katere jedro je v odvzetosti nečesa, se pravi: plamen, ki *nima dima*, gori *brez dima*, je *brezdimen*; kar *nima meje*, je *brez meje*, torej je *brezmejno*. Pri tem je treba spomniti na pozabljeno značilnost, da so ti pridevniki zaradi dodanega pomena odvzetosti nečesa povsem nekaj drugega od pridevnikov, ki so izpeljani iz osnovnega samostalnika. *Mejno* je nekaj, kar je v zvezi z *mejo*: *mejno ozemlje*, *mejno področje* itd. Zanikano: *nemejno ozemlje*, *ozemlje*, ki *ni ob meji*. *Brezmejno* pa je tisto, kar *meje nima*. S tem smo nakazali tudi motivacijo sestavljenk s predpono *ne-*: največkrat zanikajo osnovni pridevnik.

Pomena odvzetosti nečesa, privacije, in neobstajanja, negacije obstajanja, se srečata v skupnem pomenskem odtenku zanikanja, čeravno sta zanikanji različne vrste. Kadar prevlada skupni pomen zanikanja, stopi v ospredje vprašanje stopnje zanikanja: katero izmed obeh je močnejše. Zanikanje z odvzedom občutimo po navadi kot močnejše zanikanje, kakor da bi bili po odvzemu nečesa, po izgubi, prizadeti. Navadno zanikanje z *ne-* je manj boleče. To srečanje dveh izrazov zanikanja, sedaj že predloga-predpone *brez-* in predpone *ne-*, pa je seveda takrat, kadar ne govorimo več o izpeljavi iz predložne zveze *brez* in samostalnika, ampak gre za sestavljanje z dvema različnima predponama za izražanje zanikanja, s predpono *brez-* in predpono *ne-*. Osnovni besedi sta že izpeljana pridevnika, največkrat iz samostalnika, lahko — čeprav redko — pa tudi iz drugih osnov. Novo nastala beseda se nam pokaže kakor sestavljena iz dveh delov: iz predpone in iz osnovnega dela, ki je izpeljan po veljavnih besedotvornih pravilih za oblikovanje pridevnikov. S tega stališča se zdi na prvi pogled vseeno, ali je prvi del še predlog ali že predpona. Ker je razen tega težko in nekoliko tvegano ločevati izpeljavo od sestavljanja, je v nam najbližji teoriji besedotvorja ta način tvorbe novih pridevnikov imenovan predponsko-končniški (prefiksalo-sufiksalen). Prim. Miloš Dokulil, Tvoření slov v češtině I, 129; tudi 58. Strokovni izraz zajema pravzaprav izpeljavo iz pred-

ložne zveze; osnovni del dobi novo končnico (končniški način izpeljevanja), predlog spredaj pa naj bi občutili kot predpono (predponski način).

Pregled našega gradiva pa kaže, da je smiselno razločevati med *izpeljavami* iz predložne zveze in *sestavami* s predpono. S tem je namreč mogoče razumeti zvezo med predložno zvezo in ustreznim pridevnikom, ki nastopata v različnih stavčnih vlogah, na drugi strani pa postane tako razumljiva tudi zveza med pridevniki, zanikanimi z različnima vrstama predpon. Primerna razvrstitev gradiva nam tudi pokaže, kje je meja med predlogom *brez-* in kje se nekako začne predpona. (To prehajanje je znano tudi iz besedotvorne teorije, prim. Dokulil, nav. delo, str. 52.) Razen tega je pri sestavljenkah mogoč tudi stranski naglas na predponi, čeprav v priročnikih ni določeno, pri katerih besedah je to mogoče in kje ni v navadi. Stranski naglas ima vlogo pomenskega poudarka predpone nasproti osnovnemu delu besede, opremljenemu z glavnim besednim naglasom. Naglaševanje sestavljenk je dokaj natančno obdelano pri Toporišiču, SKJ II, 116. Določila SSKJ I so načelno prilagojena njegovi in prejšnjim obravnavam (zlasti SP 50), žal so večidel porabljena za pojasnilo, kje je stranski naglas opuščen (§ 182 Uvoda).

Pridevnike z *brez-* v prvem delu lahko potemtakem razdelimo takole:

1. V prvo skupino spadajo izpeljanke iz predložne zveze (Bajec, Besedotvorje II, 43: sintaktične izvedenke). Zanje je značilno, da se izpeljave zavedamo vsaj pri analizi pomena, navadno pa je predložna zveza v rabi vsaj tako običajna kakor izpeljani pridevnik. Razlika med predložno zvezo in izpeljano besedo je v skladenjski vlogi predložne zveze (prilastek ali prislovno določilo) in pridevnika (prilastek), pa tudi v pomenski naravnosti. Pri predložni zvezi je naša pozornost naravnana na samostalni kot jedro zveze, pri pridevniku uha-ja na samostalni, ki ga pridevnik določa. Pridevnike prve skupine razdelimo lahko na dve manjši skupini.

a) Pri teh pridevniki osnovni del ni samostojen pridevnik. Navadno ga poznamo iz drugih zložen. Take izpeljanke so na primer: *brezuh, brezzob, brezrog, brezrok, brezbrad, breznog, breznos, brezdak, brezglav, brezkril, brezlas, brezlik, brez-lusk, brezrep, brezzen* pa *brezimen, brezdomen, brezmadežen, brezdelen, brezbožen*.

Pridevniki, kakor *brezlas, brezuh, brezzob*, so razmeroma mladi, nastajali so od konca

18. stoletja, nekateri so prvič uvrščeni šele v najnovejše slovarje. Izpeljani so s tako imenovanim »prvotvornim ali sklanjatvenim obrazilom« (prim. A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika II, str. 5), ki je pri pridevniku razmeroma »redko«. Nastajali so pod vplivom oblikovalnega načela, ki je omogočalo besedno tvorbo tudi daleč od tedaj običajnih besedotvornih postopkov, ki so imeli svoje naravno zaledje tudi v govorici. Kaže, da je bila pomenotvorna težnja tega načela v tem, da se poudari korenski del besede s tem, da se ga »ogoli« razblinjajočih končniških priveskov. Podobno načelo velja tudi za samostalnike: med najbolj znane besede te vrste spada iz Prešernovega pesniškega jezika znana sestavljenka *brezup*.

To pozno nastajanje je tudi v zvezi s tem, da se je kategorija odvzetosti, privacije, razmeroma pozno osamosvojila kot samostojen pridevniški izraz, poprej je bila izražena s predložno zvezo. Za nemške pridevnike te vrste (na *-los*) imamo zato v starejših slovarjih namesto poznejšega pridevnika kar predložno zvezo. Tako v Megiserju (1592) za *Zahnlos* — *prez zob!* Marsikatera teh besed je bila ustvarjena za potrebe enega samega besedila in ni prodrla v širšo rabo. Ker je v sosednjih jezikih (nemščini, italijanščini, tudi latinščini ter v slovanskih jezikih itd.) to močna pridevniška skupina, v slovenščini pa je bila za to pomensko kategorijo prvotno v prvi vrsti na voljo predložna zveza, so pisci začutili potrebo po samostojnem izrazu. Zato so ustvarjali nove pridevnike tudi tam, kjer v jeziku ni bilo na voljo oznake (taki »primanjkljaji« so v vseh jezikih). Razumljivo je, da novi izrazi niso imeli dovolj opore in so bili zaradi tega neobstojni. Pleteršnik tako navaja besedo *brezduh* (iz Levstikovih besedil), *brez* (iz Janežiča): poznejši slovarski priročniki in SSKJ I teh besed ne navajajo več.

Pridevnike te vrste so nastajali po različnih poteh in nikakor ne v istem času. Nekateri so navedeni šele v novejšem času, ko navedena oblikovalna načela že zdavnaj ne veljajo več. Tak primer je pridevnik *brezlas* (v pravopisnem slovarju SP 62 in SSKJ I, tu s kvalifikatorjem *redko*): nemško *haarlos* je v slovarjih dolgo slovenjeno s predložno zvezo. Beseda je bila razmeroma pozno izpeljana po eni strani po vzorcu *brezzob* (v Megiserju 1592 še *prez zob*; pri Gutsmannu 1789 že *brezzoben, brez zobov*; pri Murku 1833 *brezzob, brezzoben*), po drugi strani pa ob naslonitvi na zloženke tipa *črno-las* (pridevnik je naveden pri Gutsmannu še v obliki *črnolassen*, v Vodnikovi

Pismenosti, str. 148 pa že kot *črnolas* — prim. tudi A. Bajec, Besedotvorje III, 123 —, v slovarju kot *črnolas* pri Murku).

Na robu preostaja še zanimivo vprašanje, kakšna je vloga obravnavane skupine pridevnikov. Malodane vsi pomenijo lastnost, ki je v odvzetosti takega dela telesa, redek je pomenski premik v abstraktno (izjema je *brezglav* in že v osnovnem pomenu *brezcen*, za katerega pa je treba v nasprotju z znanimi pomeni iz drugih slovanskih jezikov poudariti, da je ohranil pomen predložne zveze, pomeni torej *brez vrednosti* — sicer ima v SSKJ I kvalifikator knjižno in redko). Navadno označujejo živa bitja, katerih lastnost je pomanjkanje tistega dela, ki je zaznamovano z osnovnim delom pridevnika. Enako vlogo imajo pridevniki zloženke tipa *črnolas*, *gologlav*. Nasprotno pa je osnova *-lasen* (kakor še pri Gutsmanu) lahko samostojen pridevnik, ki je v zvezi z *lasmi* (*lasna zaponka*, *lasna uš*) in zato naravnava pozornost na *lase*: *črnolasen* bi bil zato tisti, ki je v zvezi s *črnimi lasmi*. Podobno bi bilo z osnovo *-glaven* (na primer *glavna uš*). Tako vidimo, da je bila posebna oblikovalna težnja časa podprta še s tankim načelom razločevanja — značilnostjo, ki je vsa slogovna obdobja ne poznajo v enaki meri.

Ta obravnava nas je spomnila na novo prvinjo: pri izpeljavi ni pomembno zgolj, da se iz besede ali kake njene oblike izpelje novi pridevnik, pomembno je tudi, kaj nova izpeljava lahko pomeni, na kaj nas spomni osnovni del pridevnika in v katero smer naravnava naše predstave.

Drugi pridevniki te skupine (*brezimen*, *brezdomen* itd.) so sicer izpeljani z bolj pogosto pridevniško končnico (prim. Bajec, Besedotvorje II, 43), vendar je osnovni del pri njih ravno tako nesamostojen: pri besedi *brezdelan* ne moremo govoriti o osnovnem pridevniku *-delen*, ta je namreč od besede *del* in ima tako povsem drug pomen. Tudi ni v slovarju beseda navedena kot istozvočnica. Zato lahko sklepamo, da gre pri *brezdelan* zgolj za izpeljanko iz predložne zveze. Ravno tako *poseln*, osnovni del k *brezposeln*, ni samostojna beseda.

b) Večjo skupino te prve vrste pridevnikov z *brez-* sestavljajo pridevniki izpeljane iz predložne zveze, pri katerih je osnovni del enak običajni pridevniški izpeljanki iz osnovnega samostalnika. Pomenski razloček je v tem, da se pri izpeljankah z *brez* čuti izpeljava iz predložne zveze in ne gre samo za dodajanje predpone že oblikovanemu pridevniku. Navadno pridevnik konkurira s predložno zvezo.

Primeri: *brezizjemen*, *brezpoten*, *brezciljen*, *brezoblačen*, *brezhiben*, *breznaglasen*, *brezgrešen*, *brezizgleden*, *brezizhoden*, *brezlesen* (*lesén*, *nelesén*: *lésen*, *brezlesen*), *brezhrbteničen*, *brezšiven*, *brezruden*, *brezsenčen*, *breznežen*, *breztežen*, *brezzvezden*, *brezzičen* itd.

Marsikateri, če ne kar večina, teh pridevnikov so nastali v zvezi s tako imenovanim samostalniškim izražanjem. Na primer: *Odločba velja brez izjeme*. → *Brezizjemna veljavnost odločbe*. Nasproti temu zgled *izjemno stanje*. Pridevnik *brezizjemen* ima v SSKJ I kvalifikator knjižno, vendar se rabi razmeroma pogosto tudi v govoru. Nekatere na meji prejšnje in te skupine je pridevnik *brezciljen* — kar je *brez cilja*, *namen*: *brezciljno pohajkovanje*, *delo*, *življenje*, *paberkovanje*. Nasproti temu je *ciljen* (kar je v zvezi z besedo *cilj*): *ciljni trak*, *ciljna črta*, *ciljna ravnina*. Zaradi razločka med pomenoma *brezciljen* (abstraktno) in *ciljen* (konkretno) se skoraj zdi, kakor da pridevnika nista v zvezi. — Še bolj zanimivi sta ob tem pridevniškem »paru« samostalniški izpeljanki *brezciljnost* in *ciljnost*. Iz primerjave pomenov namreč lahko vidimo, kako je bil iz pridevnika *brezciljen* izpeljan samostalniški *brezciljnost*, iz tega — in ne iz pridevnika *ciljen* — pa je po dekompoziciji beseda *ciljnost*. Primer nas že opozarja na dvojno vrednost *brez*, najprej je predlog — pri besedi *ciljnost* pa besedica že prehaja med predpone! Seveda pa se bo to zgodilo šele pri naslednji skupini pridevnikov.

2. V tej skupini so pridevniki z *brez-* pri tistih osnovnih pridevniki, pri katerih je drugi zanikani pridevnik sestavljen s predpono *ne-*.

Ne gre več za dvoje, ampak za troje pridevnikov: osnovni pridevnik, izpeljan iz samostalnika, zanikani pridevniki z *ne-* in zanikani pridevnik z *brez-*, ki označuje odvzetost, privacijo.

Tudi tu sta dve skupini.

a) V prvi skupini so pridevniki, pri katerih se izpeljanka z *brez-* pomensko razločuje od pridevniškega para, ki ga sestavljata osnovni pridevnik in pridevnik, ki ga zanika s predpono *ne-*. Ta pomenski razloček kaže, da nimamo opravka z dvema različnima predponama, ki se pritikata osnovni in jo pomensko spreminjata, ampak z osnovnim pridevnikom in njegovo zanikano obliko na eni strani — na drugi strani pa je izpeljanka iz predložne zveze, katere osnovni del je po obliki naslonjen na samostojni osnovni pridevnik. Da gre za

izpeljanko, nas opomni pomenski razloček, ki ni utemeljen zgolj z začetnim *brez-* (pri teh primerih še predlogom!).

Te pridevnike smo uvrstili v drugo skupino, ker sta si osnovna dela podobna in jih je pri površni analizi kaj lahko ločiti na tiste s predpono *ne-* in na tiste s predpono *brez-*.

Primeri so različni. Med najbolj zgovorne spadajo pridevniki *skrben/neskrben* : *brezskrben*: *Skrbni starši si prizadevajo, da bi bilo otroštvo njihovih otrok karseda brezskrbno* (tu ne more stati *neskrbno*). *Neskrbno ravnanje z ognjem* (ni *brezskrbno* ravnanje!).

Če lahko domnevamo, da so vsi pridevniki nastali ob naslonitvi na samostalnik, se domislimo v prvem primeru tele motivacije: *Starši si s skrbjo prizadevajo, da bi bilo otroštvo njihovih otrok kar se da brez skrbi*. (Seveda je s *skrbjo* le motivacija, opravljen pa je s tem tudi pomenski premik, ki v drugem primeru ni potreben, ker sta tako pridevnik kakor predložna zveza v vlogi povedkovnega določila, predikativa.) Mogoče pa je, da je v besedi *skrben* sled glagolskega pomena (*tisti, ki skrbi, je skrben*), prim. Bajec, Besedotvorje II, 63; tedaj bi bil pomenski razloček med *skrben/neskrben* in *brezskrben* še bolj razločljiv. Podobne skupine so še: *zračen/nezračen* : *brezzračen* (ali: *zračen/brezzračen*), kar pokažejo zgledi: *zračno/nezračno stanovanje*; *zračni tlak, brezzračni prostor*. SSKJ I navaja kot redko tudi rabo, ki jo pojasnjuje z razlago: *ki ima premalo (svežega) zraka* — *brezzračna ječa, brezzračne sobe z zaprtimi okni*. Ta zadnji primer kaže čeprav redko možnost prehajanja pomenov, seveda je pri taki rabi pomenska vrednost predloga-predpone *brez-* obremenjena s posebnim poudarkom. V skupini *zračen/nezračen*/redko *brezzračen* je pridevnik *brezzračen* ekspresivno močnejši od pridevnika *nezračen*.

Izpeljava iz predložne zveze je občutena tudi pri pridevniku *brezsramen*, kvalifikator SSKJ I knjižno: *brezsramna ženska, brezsramne besede*. Beseda je po izvoru zvezana s samostalnikom *sram*, pridevnik *sramen* ima drugačen krog rabe: *sramna uš, sramna kuga, sramna kost* (SP 62). Pač pa se stikata v drugačnem pomenu pridevnika *nesramen* in *brezsramen*: *nesramni/brezsramni prekupčevalci* (slovar SSKJ I: redko). Tudi tukaj je oblika *brezsramen* drugačne vrste kakor v zvezi *brezsramna ženska* (*ženska brez sramu*): sestavljena je podobno kakor *nesramen* s predpono

brez-, pomensko razmerje *nesramen/brezsramen* je enako kot pri *nezračen/brezzračen*; *brezsramen* je izrazno bolj učinkovit. Pomenski poudarek nosita oba dela, zato bi bil pri tem pomenu mogoč tudi stranski naglas.

S tema dvema primeroma smo pokazali mejo med prvo in drugo skupino primerov. Na eni strani so primeri, pri katerih je pomenski razloček jasen, kakor *skrben/neskrben* : *brezskrben*, *veren/neveren*: *brezveren, srčen, nesrčen*: *brezsrčen*, na drugi strani pa primeri, pri katerih se še čuti izpeljava, mogoča pa je že sestava s predpono. Med izpeljavo in sestavo je pomenski razloček (*vesten/nevesten*: *brezvesten* — *nevesten/brezvesten*).

b) Drugo skupino te vrste pa sestavljajo skupine treh pridevnikov: osnovnega, zanikanega s predpono *ne-* in zanikanega s predpono *brez-*. Osnovni pridevnik je navadno izpeljan iz samostalnika. S predpono *brez-* zanikani pridevniki imajo večjo izrazno moč od pridevnikov z *ne-*.

Primeri so: *vpliven/nevpliven/brezvpliven* (v SSKJ I kvalifikator redko), *načelen/neačelen/breznáčelen*, *strasten/nestasten/brezstrasten*, *pomočen/nepomočen/brezpomočen*, *dvomen / nedvomen / brezdvomen*, *značajan / neznačajan / brezznačajan*, *kompromisen / nekompromisen / brezkompromisen*, itd. SSKJ I ima kvalifikator redko za *brezvpliven*, knjižno za *brezpomočen*, *brezznačajan*. To kaže na obravnavo vsake posamezne besede, ne pa skupine v celoti. Zaradi tega iz slovarja sicer razberemo mesto posamezne besede (njeno pogostnost in rabo, kolikor je bila ugotovljena iz razpoložljivega gradiva), ne pa dejanske slogovno pomenske vrednosti.

Ti pridevniki so največ v rabi v strokovnih in časopisnih besedilih — tam je ekspresivno poudarjanje tvegana reč, saj bi lahko učinkovalo ceneno; zaradi tega ga odsvetujejo. Kaže, da je prav to razlog za manjšo pogostnost nekaterih izrazov. Če pa je tako, potem označitev redko ne pove ničesar in je kvečjemu šablonska ugotovitev števila primerov. Prazen je tudi kvalifikator knjižno.

Pravopisnemu slovarju 50 se je posrečilo bodisi s prepovedjo ali z neomejanjem zaustaviti bolj množično tvorbo zlasti pridevnikov tretje skupine, odsvetovali pa so tudi nekatere pridevnike skupine 2b. Razlog prepovedi je bil verjetno v večji pogostnosti teh besed v srbohrvaščini, kjer imajo izpeljanke z *bez-* veliko večji besedotvorni obseg, saj se z njimi tvorijo ce-

lo glagoli. Slogovna prepoved se ni čisto posrečila: če ni pridevnika *brezreden*, je v SSKJ I samostalnik *brezredje* (knjižno), poleg tega pa so se pridevniki *brezpokojen* (knjižno, redko), *brezštevilen* (ekspresivno), *brezsmotno* (knjižno) itd.

3. Med skupino b druge skupine pridevnikov z *brez-* in 3. skupino ni druge razlike kakor to, da so v tej skupini pridevniki, ki niso izpeljani iz samostalnikov, če pa so, potem samostalnika danes ne poznamo več, kakor v primeru *pomemben/nepomemben/brezpomemben* (v SSKJ I brez kvalifikatorja). Brez označitve je tudi beseda *brezslíšen*, beseda *brezvejnát* ima

kvalifikator redko (izpeljanka iz pridevnika).

S to primerjavo pridevnikov z *brez-* smo poskušali zastavljeno vprašanje o vlogi pridevnikov *nepomemben / brezpomemben* razložiti po besedotvorni in pomenski strani, skušali pa smo opozoriti tudi na vprašanje vrednotenja besed, kakor je bilo to opravljeno v SSKJ I in deloma v priročnikih. Le mimogrede je bilo načeto vprašanje stranskega naglasa, ki je mogoč le v primerih, kadar gre za predpono, in to zaradi posebne izrazne vrednosti pridevnikov *brez-* v primerjavi s pridevniki z *ne-*.

Breda Pogorelec
Filozofska fakulteta Ljubljana

ZAKLJUČNI RAČUN JIS NA DAN 31. 12. 1970

AKTIVA

Naziv konta

1. Blagajna	12,40
2. Žiroračun	17.043,32
3. Dolžniki — prejšnji	210,—
4. Dolžniki — 1970/71	8.725,65
Skupaj	25.991,37

PASIVA

Naziv konta

1. Lastna sredstva	17.055,72
2. Časovne razmejčitve	8.935,65
Skupaj	25.991,37

OBRAČUN DOSEŽENIH IN UPORABLJENIH SREDSTEV

Naziv konta

1. Stroški tiska	56.714,95
2. Honorarji	24.089,05
3. Prispevek od honorarjev	2.822,90
4. Stroški uprave	4.422,60
5. Dohodek od naročnin	15.474,95
Skupaj	103.524,45

Naziv konta

1. Prejete subvencije (Republiški sklad za pospeševanje tiska in založništva)	45.000,—
2. Subvencija Slavističnega društva Slovenije	3.000,—
3. Realizacija	55.490,—
4. Obresti KB	34,45
Skupaj	103.524,45

V Ljubljani, 20. januarja 1971

Sestavila
Ema Graul s. r.

Urednik
prof. Franc Jakopin s. r.